

पुस्तकमिदं राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य पुनर्मुद्रणायोजनायां प्रकाशितम्।

वैद्यवरश्रीचूडामणिसंगृहीता

रसकामधेनुः

(उपकरणपाद-धातुसंग्रहपाद-सूतक्रियापादेति पादत्रयात्मकः)

वैद्य यादवजी त्रिकमजी आचार्य

इत्येन

संशोधिता प्रकशिता च।

राष्ट्रिय-संस्कृत-संस्थान

मानित विश्वविद्यालय

५६-५७, इन्स्टीट्यूशनल एरिया,

जनकपुरी, नई दिल्ली - ११००५८

**रसकामधेनौ प्रमाणतयोपन्यस्तानां ग्रन्थानां ग्रन्थ-
कर्तृणां च नामानि ।**

रसार्णवतन्त्रं	१—८,	२-११	इत्यादौ.
रसेन्द्रचूडामणिः	२—१,	७-१८	”
रसपद्धतिः	३-२४,	१६०—१	”
रससारः	३-१७,	२२-२१	”
रसरत्नसमुच्चयः	४-१३,		”
रसरत्नाकरः	७-२२,	८-१६	”
रसेन्द्रचिन्तामणिः	८—९,	२४-१५	”
देवेन्द्रगिरिः—देवेन्द्रगिरिसंग्रहः ...			
रसायनसंग्रहो वा	९—७,	१०-१५	”
देवीयामलतन्त्रं	१०—७,	२१-२०	”
रसहृदयतन्त्रं	१०-१८,	५३-१३	”
रसपद्धतिटीका	११—१,	२४-१८	”
शैवालभक्षः (शैवालभक्षमतम्)...	१७-१२,	२७२-२१	”
त्रिलोचनः	२६-१७,		इत्यत्र.
रसमार्तण्डः	४३—१,	५२—१	इत्यादौ.
भावचिन्तामणिः	४३—९,	५७-१७	”
अभिधानकामधेनुः	४३-१३,	५९-२१	”
रसमञ्जरी	४४-२५,	४७-१२	”
रससंकेतकलिका	४८-११,	५१—४	”
निघंटुराजः	५८—१,		इत्यत्र.
अजीर्णमञ्जरी	५९-१८,		इत्यत्र.
रसराजलक्ष्मीः	६२—९,	६३-१३	इत्यादौ.
रसचिन्तामणिः	६६-२३,	९९-११	”
रसामृतम्	१२९—१,	१३०-१७	”
लोहपद्धतिः	१३६-१५,	१९४—१	”
धन्वन्तरीयं	१३८-१६,	२४६-२४	”
रसदर्पणः	१३८-२६,	२७५-१४	”

रसकामधेन्वन्तर्गतविषयाणामनुक्रमणिका ।

प्रथमे उपकरणपादे प्रथमोऽधिकारः ।

	पृ.	पं.		पृ.	पं.
मङ्गलाचरणं	१	४	हंसपाकयन्त्रं	७	२२
रसक्रियोपकरणानि	॥	९	वालुकायन्त्रं	८	१
खल्वलक्षणं	२	१	तुलायन्त्रं	॥	१७
तप्तखन्वः	॥	१८	इष्टिकायन्त्रं	॥	२४
दोलायन्त्रं	३	८	गर्भयन्त्रं	९	७
किन्नरयन्त्रं	॥	१७	पालिकायन्त्रं	॥	१५
पातनयन्त्राणि	॥	२५	कूर्मयन्त्रं (द्विविधं)	॥	२०
दीपिकायन्त्रं	४	२४	सोमानलयन्त्रं	१०	१५
सिद्धसारयन्त्रं	५	६	वज्रमूषायन्त्राणि	११	६
गर्भसारयन्त्रं	॥	११	मूषादिसंपुटकरणं	१३	१
परमानन्दमूर्तियन्त्रं	॥	१६	पक्कमूषा	॥	६
पातालयन्त्रं	॥	२०	प्रकाशमूषा	॥	९
आकाशयन्त्रं	६	१	अन्धमूषा	॥	१३
ईजकयन्त्रं	॥	१३	भस्ममूषा	॥	२५
करुणाकरयन्त्रं	७	१	मङ्गलमूषा	१४	१
नारुणीयन्त्रं	॥	४	गोलमूषा	॥	५
ज्योतिर्यन्त्रं	॥	७	शुष्कमूषा	॥	७
साध्ययन्त्रं	॥	१०	मूषादियोग्या मृत्तिकाः	॥	१०
घटयन्त्रं	॥	१५	हठमुद्रादयो मुद्राभेदाः	१९	१५
सैतकतयन्त्रं	॥	१८	कूपिकोपरि मृत्कर्पट-		
			लेपनविधिः	२०.	१७

प्रथमे उपकरणपादे द्वितीयोऽधिकारः ।

बुल्हीलक्षणं	२१	२०	नाल्यः	८	२५
कौष्ठलक्षणं	२२	१२	अङ्गारदारुवर्णनं	२३	३
वक(क)नालं	॥	१८	धातुज्वालान्तर्लक्षणं	॥	७
भङ्गा	॥	२३	विशुद्धलोहद्रवलक्षणं	,	१४

कृतवानस्ति । अपि च वैक्रान्ताऽभ्रक-माक्षिक-विमल-चपल-सस्यक-रसक-शिलाजतु-हिङ्गुलानां शोधन-मारण-सत्त्वपातन-द्रावण-गुण-दोषाणां विस्तरेण वर्णनं कृतवानस्ति । अन्यच्च, उपरसानां संख्यां, गन्धक-हरिताल-मनःशिला-सोमलाञ्जन-तुत्थ-समुद्रफेन-सिन्दूर-कासीस-गैरिक-खटिक-पाषाण-काच-सिकता-मृत्तिका-स्फटिका-नवसार-कङ्कुष्ठ-राजावर्तानां नाम-भेद-शोधन-मारण-सत्त्वपातन-द्रावण-गुण-दोषाणां वर्णनस्य समुचितमुल्लेखं श्रीमान् आचार्यः कृतवानस्ति ।

(३) सूतक्रियापादः—अत्र तृतीये पादे अष्ट अधिकारान् कृत्वा पारदस्य विस्तृतं विवेचनम् आचार्यमिश्रः कृतवानस्ति । अत्र पारदस्योत्पत्ति-रसमाहात्म्य-पर्याय-भेद-लक्षण-दोष-गुणानाञ्च सुष्ठु विवेचनं कृतमाचार्यव्ययेण । पारदस्य मलाद्यपकर्षणार्थं गुणान्तराधानार्थञ्च स्वेदनादयोऽष्टादशसंस्कारा, तेषां विधानानि शोधनार्थं पारदस्य प्रमाणञ्च एते विषयाः श्रीमताऽऽचार्येण सम्यग् रूपेण निरूपिताः सन्ति । सूतस्य जारणं, जारणभेदास्तेषां लक्षणानि, जारणक्रमः, गन्धकजारणविधिरभ्रकजारणविधिरन्येषां सत्त्वानां जारणविधिः, सुवर्णजारणविधिरित्येते विषया अपि सम्यङ्निरूपिता आचार्येण । दिव्यौषधयः कथं पारदं बध्नन्ति ? सोमादिदिव्यौषधिभी रसस्य बन्धनम्, खेचरी-जारणा, भूचरी-जारणा, सीसाभ्रजारणम्, बाल-जारणं, बृद्धजारणाऽभ्रकबन्धविधि, गन्धक-हेम-लोह-माक्षिक-तार-तीक्ष्ण-कान्त-वैक्रान्त-चपल-विमल-स्रोतोऽञ्जन-तालक-सोमल-तुत्थ-खर्पर-नाग-वज्र-निगड-जलौका-पिष्टिविधीनां समीचीनं वर्णनं श्रीमताऽऽचार्येण कृतमस्ति तत्र । पारदे रत्नजारणविधेरपि सफलं विवेचनं तेन कृतमस्ति । अस्य पादस्य अष्टमेऽधिकारे सप्तविंशते-विधिविधानां आश्चर्यजनिकानां गुटिकानां निर्माणविधेः सुन्दरं संकलनं कृतमस्ति ; तासां नामानि यथा—(१) कामधेनुगुटिका (२) वयःस्तम्भकरखोटः, (३) मृतसञ्जीवनी गुटिका (४) वीर्यरोधिनी गुटिका (५) रसगुटिका (६) वज्रसुन्दरी गुटिका (७) वज्राङ्गसुन्दरी गुटिका (८) वज्रादिगुटिका (९) हेमसुन्दरी गुटिका (१०) वज्रवेचरी गुटिका (११) हाटकेश्वरी गुटिका (१२) अर्कप्रभावनी गुटिका (१३) सुरसुन्दरी गुटिका (१४) स्वर्णसुन्दरी गुटिका (१५) गान्धारीगुटिका (१६) मार्तण्डी गुटिका (१७) विद्यावागीश्वरी गुटिका (१८) हेमसिद्धा गुटिका (१९) नवचित्रार्थदा गुटिका (२०) अमृतसुन्दरी गुटिका (२१) खेचरी गुटिका (२२) गोप्यकारिणी, गुटिका (२३) भूच्छिद्र-

